

9 EYLÜL 1922-24 TEMMUZ 1923 TARİHLERİ ARASINDA TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ALANDA HUKUKSAL YÖNDEN KABULÜ VE İZLENEN DIŞ POLİTİKANIN GENEL ÖZELLİKLERİ

M. VEHBİ TANFER

9 Eylül 1922 ve 24 Temmuz 1923 tarihleri, yakın dönem Türkiye Tarihi açısından, büyük bir önem taşır. Bu tarihlerin birincisi, yokolmanın eşğine gelmiş olan Türk milletinin ve batılı devletlerce parçalanıp yutulmak istenen Türkiye'nin, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlattığı özgürlük ve bağımsızlık savaşı sonunda, fiilen kurtulduğu tarihtir. İkinci tarih ise, bilek gücüyle, fiilen kazanılan bu zaferin sonunda Türkiye'nin; Lozan'da imzalanan uluslararası bir antlaşma ile, hukukî alanda meşrû varlığını, dünya devletlerine tanıttığı tarihtir. Bir anlamda bu bir yıllık dönem, Türkiye'nin hukukî varlığının tescil ettirilme uğraşlarının verildiği dönemdir, denilebilir.

Bu dönem üzerinde durarak, barışa ulaşma ve Türk milletini bağımsızlığa kavuşturma çabalarını ele alan, hayli çalışma yapılmıştır¹. Türkiye'nin uluslararası alanda kabulüne kadar geçen süre içinde, Türk tarafının izlediği dış politikanın genel olarak özellikleri nelerdir? Daha başka bir deyişle; barışa giden önemli siyasal evrelerde, Türkiye'nin beklentileri, tutumu ve elde edilen sonuçlar yönünden; yaklaşık bir yıllık bu dönem nasıl değerlendirilebilir?

Öncelikle şu hususu belirtmek gerekir: Büyük Taarruz'un başarıya ulaşip, Yunan askerlerinin İzmir'de denize dökülüşü ile, Mütareke Dönemi'nin oluşturduğu karanlık tablo parçalanmış; Türk halkının canı vekanı pahasına, işgâl altındaki Türk yurdu kurtarılmıştır. Lozan Antlaşması ile de; Osmanlı Hükümeti'nin batılı devlet temsilcileri karşısında ezik, merhamet dilenen delegelerince imzalanan ve Türkler'e ölüm fermanının

¹ Sözkonusu çalışmalara örnek olması açısından şu eserlere bkz: *Lozan'ın 50. Yılına Armağan*, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul, 1978; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Milliyet yay., ş.y., 1971; Cemil Bilsel, *Lozan*, C.I., Ahmet İhsan Matbaası Ltd., İstanbul, 1933; konu ile ilgili olarak önemli sayıda anı kitabı da bulunmaktadır.

ilânı demek Sevr paçavrası parçalanmış; bir anlamda bu antlaşma, Türkler'e yeniden onurlu ve hür olarak yaşama imkânını yaratmıştır.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın ilk günlerinden buyana, Türk vatanının barışçı yollardan kurtarılabilmesi için, İtilâf Devletleri nezdinde pek çok teşebbüslerde bulunulmuş; ama, Türk tarafının haklarına kavuşması şartıyla ortaya koyduğu barışçı yaklaşımları, kendi güçlerine güvenen karşı tarafın nezdinde, olumlu bir sonuç vermemiştir². Sonuç alınamayan bu teşebbüslerden sonra, 1922 yılı ortasında; Türkiyede bulunan düşmanları silâhla ve kan dökerek çıkarmadıkça, diplomasi sahasında ümide kapılmayan doğru olmadığı yolundaki düşünceler 'kât'i ve dâimi' idi³. Herşeye rağmen, müttefiklerle yeniden temas etmek ve mümkün olduğu takdirde Misâk-ı Millî esaslarına uygun bir barış sağlamak için, Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, 1922 yılının şubat ayında Avrupa'nın muhtelif yerlerine karşı tarafla temas için gönderilmiş⁴; fakat büyük kan akıtılan Sakarya Zaferi'nden sonra, müttefik devletlerle barış yoluyla anlaşma imkânının olmadığı anlaşıldığından, bu durum, zaman kazanma taktiğinden öte gitmemiş; artık, Türkiye için, Misâk-ı Millî ile belirlenip talep edilen siyasal sınırlara kavuşmada, kuvvete başvurma yönteminden başka yol kalmamıştı⁵. Nitekim denenen barış teşebbüslerinden elle tutulur bir sonuç alınamayınca, 26 Ağustos 1922 günü başlayan Büyük Taarruz'la ve 30 Ağustos günü gerçekleşen Başkomutan Meydan Savaşı ile, düşmanın 'kuvâ-yı aslıyesi' inanılmayacak kadar kısa bir sürede yokedilmiş⁶; böylece, dört yıldan beri düşman işgali altında olan kutsal yurt toprakları, kahraman Türk çocuklarının kanı ve canı pahasına temizlenmişti.

Büyük Taarruz sonrasında İtilâf Devletleri, ummadıkları bir yenilginin tanığı olmuşlardı. Bu büyük yenilgiyle birlikte, Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi, "kıt'a halinde çekilen düşman yoktu. Fakat firar eden düşman efrâdı vardı"⁷. 9 Eylül günü Türk askerleri İzmir'e girmiş; düşmanın

² Şu esere bkz: Salahi R. Sonyel, "Turkish Diplomacy 1919-1923", *Mustafa Kemal and Turkish National Movement*, London, 1975.

³ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk*, C.II, Türk Devrim Tarihi Enst., yay., İstanbul, 1978, s. 645.

⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, M.E.B. yay., İstanbul, 1963, s. 36; yine bkz: Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, K.B. yay., Ankara, 1981, ss. 241-259.

⁵ M. Gönlübol, Cem Sar, *a.g.e.*, s. 38.

⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, Ankara, 1961, s. 259.

⁷ *Aynı eser*, C.I., s. 263.

büyük kısmı denize dökülmüş, önemli bir kısmı da, kuzeye doğru çekilmeye başlamışlardı. Bu kez, Çanakkale istikametine doğru bir tâkip harekâtı başlamıştı⁸. Mustafa Kemal Paşa, TBMM kürsüsünden, şunları söylemekteydi: “Düşman elleriyle virân olmuş ve milletimiz tarafından her köşesini kurtarmak için seve seve can verilmiş ve çocuklarımızın kanyıla sulanmış olan yurdumuzun ufunda artık sülhün tatlı güneşi gecikmeyecektir”⁹.

Barışı tatlı bir güneşe benzeten Mustafa Kemal Paşa, bu sözleriyle, barışa olan özlem ve inancını vurgularken; sözkonusu gelişmelere paralel olarak, şu noktalar üzerinde durmakta yarar vardır: Bu büyük zaferle birlikte yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası alanda kabulü yönünden, büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, Türk tarafından benimsenmiş olduğu askerî bir harekâtla haklara kavuşabilme düşüncesinin doğruluğu ortaya çıkmıştı. Nitekim batılı devletler, Anadolu'daki Türk zaferini gördükten sonra, ciddî biçimde barış ortamı yaratmanın gereğine ve Türklerin ısrarla savundukları millî tezlerini önemle ele almanın zorunlu olduğuna inanmışlardır. Bir değerli tarihçinin belirttiği gibi, “askerî zafer Türkleri derhal kazançlı bir pazarlık yapacak duruma soktu”¹⁰.

Bu durumun bilincinde olan ve geri kalan önemli sorunların, siyasî zeminlerde diyalog ile çözülebileceğine inanan Mustafa Kemal Paşa; Türk askerlerinin Çanakkale üzerine ilerlemeleri ile, İngilizlerle olan ilişkilerde görülen gerginlik ortamında; gerginliği azaltacak bir siyasal tavır sergilemişlerdir¹¹. İki taraf arasında siyasî ilişkilerin yeniden kurulabilmesi için çabalar hızlandırılmıştı. Nevarki bu kritik evrede, Fransızlar ve İtalyanlar'ın kendilerini terketmesiyle İngiltere, Türkler karşısında tek başına taraf olarak kalmıştı. Öyle ki, 20 Eylülde, Paris'te yapılan bir toplantıda Fransız başbakanı Poincare, barışa ulaşmak için Mustafa Kemal'e Trakya ve Edirne'nin kayıtsız şartsız boşaltulmasını teklif edilerek işe başlanmasını sert bir dille öne sürmüştü; hatta Lord Curzon, şimdye kadar öyle bir şey görmediğini söylerken, perişan bir hâle gelmişti. Bununla beraber Poincare gösterdiği sınırlı halden özür dileyerek onu yumuşatmıştı¹².

⁸ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, M.E.B. yay., Ankara 1978, s. 184-204.

⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, a.g.e., s. 268.

¹⁰ Roderic H. Davison, *Mondros'tan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti*, (Çev. Mine Erol), *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* (1981-1982), C.XIV/25 (Ankara, 1982), s. 102.

¹¹ *Atatürk'ün Söylev ve...*, ss. 265-266.

¹² Selâhattin Tansel, a.g.e., ss. 265-266.

Çanakkale bunalımının yaşandığı bu günlerde, Mustafa Kemal Paşa o kadar ince bir siyaset izlemiştir ki; bu siyaset hem Türk askerlerini yeni bir çatışmanın içine girmekten kurtarmış, hem de İngilizlerle kurulan siyasi ilişkilerde taviz vermeyen, ama tahrik de etmeyen politika, mütareke ve barış görüşmelerine geçişe zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Büyükelçisi Aralov'a söylediği gibi; askerî harekatta çok daha katı bir tavır sergilenip, silâhlı temasa geçilseydi; Türkiye'nin bütün Avrupa ile belirsiz bir süre boyunca savaş halinde kalması muhtemeldi. Üstelik bu durum, müttefikler arasında yeni bir uzlaşmayı yaratabilirdi. Bu nedenle O: "Halk yorgun (ve) barışa muhtaçtı. Bu durumun uzaması, Llyod George'un istediği şeydi...Ayrıca Anadolu'yu ordusuz bırakmak da olmazdı. Biz manevralarımızla, Fransa ile İtalya'yı İngiltere'den koparmış bulunuyoruz. Bu durumda onları birleştirdik" diyor-du¹³.

Nitekim 23 Eylül günü Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey aracılığıyla İstanbul'u, Doğu Trakya'yı ve Edirne'yi Türkiye'ye verme esasları üzerinde durulacak mütareke yapılması teklifi kabul edildi¹⁴. 3 Ekim'de, Marmara Denizi'nin küçük bir limanı olan Mudanya'da, ateşkes görüşmelerine başlandı¹⁵.

Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile, Mudanya'daki konferansta Türk tarafını, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (İnönü) temsil etmiştir. Karşı tarafta ise, İngiltere adına Sir Charles Harington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına da General Mombelli yer almıştır. İsmet Paşa'nın hem konferans öncesinde, hem de konferans sırasında Gazi Mustafa Kemal Paşa ile sıkı bir temas içinde bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli ilkelerine uygun bazı konularda, İsmet Paşa'ya bir takım talimatlar verdiği bilinmektedir. İsmet Paşa'nın taviz vermez bir kişiliğe sahip oluşu, bazı iç siyasal çekişmelerin bile göze alınarak, Mustafa Kemal'in tercih nedenini belirlemiştir¹⁶. İsmet Paşa'nın taviz vermez tutumu, daha ilk günlerde kendini göstermiştir. O'nun Doğu Trakya'nın derhal boşaltılması isteği ile ortaya çıkan katı tutumunu karşısında, mütareke

¹³ S.I. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, (Çev. Hasan Ali Ediz), Burçak yay., ss. 149-150; ayrıca bkz: Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara, 1978, ss. 244-245.

¹⁴ Rodric Davison, *a.g.y.*, s. 102.

¹⁵ *A.g.m.*, s. 102.

¹⁶ Mustafa Kemal'in konu üzerindeki görüşleri için bkz: *Nutuk*, C.II, ss. 681-682.

görüşmeleri daha ilk günden tehlikeye girmiştir. Aslında bu durumun ortaya çıkmasında, Türkler karşısında yer alan müttefikler tarafının, o zamana değin Osmanlı Devleti diplomatları nezdinde pek göremedikleri ve alışkın olmadıkları kararlı tutum da rol oynamıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon'un Paris'e giderek, orada diğer müttefik dışişleri bakanları ile görüşmesi ve onların da İsmet Paşa'nın isteğini kabul etmeleri üzerine; konferansa devam edilmiş; 10 Ekimde diğer konuların da çözüme kavuşması üzerine, 11 Ekim'de mütareke İsmet Paşa ile, müttefik devletler adına, onların İstanbul'daki kumandanlarınca imzalanmıştır. Böylece, Misâk-ı Millî'de değinilen Doğu Trakya toprakları, savaşmadan Türkiye'nin kontrolü altına girmiştir¹⁷.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile, o zamana kadar Türkiye'ye ve Türklere hasımane bir tavır sergileyen batılı devletler; Türklerin inançla savundukları tezlerini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Daha doğrusu, Türkiye'nin siyasal sınırları içerisindeki Türk yurdunun kabul edilmesi yolundaki bu gelişmelerle; meşrû haklarını canı ve kanı pahasına fiilen tanımması gerçekleşmiş; mütarekenin imzalanmasıyla bu, siyasal içerikli bir belgede, batılı devletlerinde tescilini almıştır.

Türk Milleti yaklaşık dört yıl boyunca, sadece işgalci ordulara karşı değil, onların işbirlikçisi olan ve merhamet dileyerek, himayeye sığınarak varlığını devam ettirme çabası güden saray ve çevresine karşı da savaşmıştır. O saray ki, Türk milletine önderlik eden Mustafa Kemal Paşa ve yakın silâh ve dava arkadaşları hakkında idam fermanları çıkarmış, üzerlerine ordular göndermişti. Yapılan savaşın değişik aşamalarında, Türk milletini kimin temsil edeceği konusunda mücadele edilmiş; bu durum ise, hem İtilâf Devletleri'nin işine gelmiş, hem de onları Ankara Hükümeti ile siyasî temasa geçme konusunda tedirgin ve temkinli olmaya itmişti. Gerçekten de, Ankara Hükümeti dört yıllık ateşli mücadele boyunca Türk milletinin gerçek temsilcisi olduğundan, meşrû konumuna yasal işlerlik kazandırmak için gerekli zaman ve zeminlerde, siyasî temaslar kurmak için çaba harcamıştı. Osmanlı Hükümetleri ile Ankara hükümeti arasındaki bu meşruluk mücadelesi, Türk Kurtuluş Savaşı süresince devam etmiş; bu durum, batılı devletleri kendi aralarında zaman zaman ayrılığa da itmiştir. Anadolu'nun İstanbul'a karşı tutumu, gerçek meşru gücün Anadolu'nun bağrından çıkmış olan TBMM olduğu, dolayısıyla Türk milletini ilgilendirecek

¹⁷ Mehmet Gönülöbol, C. Sar, *a.g.e.*, s. 40; Ö. Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, ss. 246-251; S. Tan- sel, *a.g.e.*, ss. 204-212.

her türlü kararın, bu mecliste alınabileceği şeklinde oluşmuştur. Nitekim, Sevr'i imzalayan Osmanlı Hükümeti'nin milletten kopuk olup, meşrû olmadığı gibi bir iddia ile, bu antlaşmayı Türk milletinin kabul etmediği ve tanımadığı bütün dünyaya ilân edilmiştir¹⁸. Dolayısıyla savaş, İtilâf Devletleri ile Osmanlı Hükümetleri arasında değil; İtilâf Devletleri ve Osmanlı Hükümetleri ile, Ankara Hükümeti ve bu hükümetin fiilen temsil ettiği Türk milleti arasında yapılmıştır. Özellikle İngiltere Lloyd George'un katı politikasının etkisiyle Ankara Hükümeti'ni Türk milletinin meşru temsilcisi olarak görmemede inatçı bir tutumun sahibi olmuştur. Bu tutum karşısında da Mustafa Kemal Paşa, baskı ve tazyik altında olan İstanbul Hükümeti'nin Türk milletince tanınmadığını; fiili olarak ve meşru zeminlerde Türk milletinin gerçek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğunu inatla savunmuş; siyasi zeminlerde ve uluslararası ilişkilerde bunu batılı devletlere benimsetmek için siyasi heyetler gönderilmiş; Ankara Hükümeti'nin temsil etmediği diplomatik ortamlarda alınan kararlar geçerli sayılmamıştır. Özellikle Fransa ve İtalya ile kurulan siyasi ilişkilerde ve yapılan anlaşmalarda; batılı devletlerin siyasi ve askerî konularda düşükleri ayrılıktan, ve bölünmelerden yararlanılmıştır. Amaç Misâk-ı Millî sınırları içerisindeki Türk Yurdu'nun ve bu topraklar üzerinde yaşayan Türk milletinin özgür ve bağımsız olarak yaşaması için işgal eylemine son verilmesi olduğuna göre; bu sonuca, uluslararası zeminlerde Ankara Hükümeti'ni kabul ettirme uğraşısına paralel olarak, barış yoluyla kavuşmaya çalışılmıştır. Barış görüşmelerinin ve çabalarının sonuç vermediği zamanlarda ve fiili olup bittelerin karşısında askerî yollara başvurulmuştur. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın konunun başında belirtilen çabaları, bu amaca dönüktür. Askerî zafer ve bunun sonunda gelen Mudanya Ateşkes Antlaşması, bu politikanın başarılı bir sonucu olmuştur. Fakat bu noktadan itibaren sorun, barış görüşmeleri ve bir barış antlaşması imzalanması konusuna gelebilmiştir.

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri sırasında teati edilen notalarda barış görüşmeleri için Lozan'da bir konferansın toplanmasına karar verilmiş; buna göre bir tarafa Türkiye, diğer tarafa İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılması kararlaştırılmış; Türkiye'nin isteği ve ısrarı üzerine Sovyet Rusya, Ukrayna ve Gürcistan da konferansa davet edilmişti. Amerika Birleşik Devleti ise Konferans'ta gözlemci bulundurmuş; Bulgaristan'ın Ege Denizi'nde bir mahreci bulun-

¹⁸ Selâhattin Tansel, *a.g.e.*, ss. 182-192.

ması işi görüşüldüğü zaman, bu devletin temsilcisi de görüşmelere katılmıştı¹⁹. Siyasî gelişmeler bu merkezde iken, Türk milletini iki başlı görüntüden kurtarmak ve Ankara Hükümeti'nin uluslararası alanda kabulü yönünde en büyük adımlardan birisi olarak Ankara Hükümeti'nce, 1 Kasım 1922 tarihinde Saltanat makamı, Hilâfet kurumundan ayrılarak kaldırılmıştır. Konu, yeni Türk Devleti'nin kuruluşu yönünde en büyük hukuki engelin de ortadan kaldırılması açısından, pek anlamlıdır²⁰.

Konferans genel oturumuna 21 Kasım 1922'de başlanmıştır; görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramış, 23 Nisan 1923'te tekrar başlamış ve 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştır²¹. Konferansın bu iki evresinde de, Türk milletini ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni; I. ve II. İnönü savaşlarında kazandığı zaferlerle Türkler'in "makûs tâlihini" yenen, Sakarya'da ve büyük taarruzda en ön cephelerde düşmana karşı üstün başarılar kazanarak savaşan, Mudanya Mütarekesi'nde de, "onurlu" bir mütareke koşullarını yaratabilen İsmet Paşa (İnönü) temsil etmiştir. Hariciye Vekili ya da Başvekil dururken, barış konferansına İsmet Paşa'nın gitmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ve girişimleri ile mümkün olabilmıştır²².

İsmet Paşa'nın başdelege olarak Türkiye'yi temsil ettiği Lozan Barış Konferansı'na Türkler, büyük fedakârlıklarla kazanılmış olan, eşsiz bir zaferle gittiler. Başdelege İsmet Paşa'nın yanında delege olarak, Sıhhiye Vekili Rıza Nur ve eski Maliye Vekili Hasan (Saka) Bey bulunuyordu²³.

İsmet Paşa, Ankara'dan özel bir trenle Lozan'a hareket etmişti. İstanbul'da yolculuğa bir süre ara vermiş ve gazetecilerle bir sohbet yapmıştı. Gazetecilerden gelen ilk soru, barış konferansında savunulacak esasların neler olduğu üzerindediydi. İsmet Paşa sorulan bu soruya şöyle cevap vermekteydi: "Bizim barış şartlarımız dünyaca malûmdur. Bu şartları müteâddit defâlar, müteâddit vesilelerle ilân etmekten geri kalmadığımız için onları herkes bilir. Bizim uğrunda yıllardan beri her türlü fedakârlığa kat-

¹⁹ Mehmet Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, s. 41.

²⁰ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *Nutuk*, C.II, s. 683; Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet yay., 1973, ss. 283-295; yine bkz: Ö. Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 256, son Osmanlı padişahı VI. Mehmed Vahdettin'in, İstanbul'dan kaçıp, bir İngiliz zırhlısına sığınması, Osmanlı Hükümetleri'nin işbirlikçiliğinin en canlı örneğidir.

²¹ Mehmet Gönlübol, C. Sar, *a.g.e.*, ss. 41-42.

²² *Nutuk*, C.II, s. 701.

²³ Türk Temsilciler Kurulu'nun tam listesi için bkz: Ali Naci Karacan, *Lozan*, ss. 69-

landığımız gayelerimiz çok mütevâzi ve çok haklıdır. Bu gayeler iki kelime içindedir: 'Misâk-ı Millî'²⁴.

İsmet Paşa'nın iki kelime ile ifade ettiği genel gayeler, gerçekten de Türk Dış Politikası'nın programını oluşturmuş, uygulama aşamalarında ise üzerinde titizlikle durulmuştur. Altı maddeden oluşan Misâk-ı Millî'nin ilk beş maddesi, Türkiye'nin toprak sorunlarını, Boğazlar, İstanbul ve Marmara denizinin güvenliğini ele alır. Toprak sorunlarıyla ilgili genel prensip, Wilson'un ortaya koyduğu milliyetler prensibine uygunluk taşır ve halk referandumunu öngörür. Ama, Lozan Barış Görüşmeleri'nde elde edilen başarıların niteliği açısından, altıncı madde özel bir önem taşır: "Millî ve iktisadî gelişmemizin gerçekleşebilmesi ve işlerimizin daha modern bir idarece tedvirinin sağlanabilmesi için, her devlet gibi bizim de gelişmemizde bağımsızlığa ve tam bir serbestliğe sahip olmamız, hayât ve bekâmımız için gereklidir. Bu sebeble siyasî, adlî, mâlî ve diğer konularda gelişmemize engel olabilecek şartlara karşıyız. Boğazlarla ilgili meselelerimizin hâlli de bu ilkelere aykırı olmayacaktır"²⁵.

Bu maddedeki şu kavramlar, Millî Mücadele'nin genel siyasî, sosyal, ekonomik karakterini yeterince ortaya koymaktadır: Millî ve iktisadî gelişme, modern bir idare, bağımsızlık ve tam bir serbestlik; siyasî, adli, malî ve diğer konularda gelişmeye engel olan şartlardan kurtulma... Bu kavramların genel ifadesi, Türk Kurtuluş Savaşı boyunca 'İstiklâl-i tâm' deyişi ile belirtilmiştir. İlginç olan diğer bir husus ise, Türk Kurtuluş Savaşı'nın bütün evrelerinde, 'istiklâl' deyiminin, 'tam' sıfatı olmadan kullanılmayışıdır. İşte, Lozan Barış görüşmeleri boyunca, sonuçta dünyanın tescil etme durumunda kaldığı yeni Türkiye'nin genç temsilcilerinin özel bir ilgi, titizlik ve ısrarla elde etmeye çalıştığı şey 'tam bağımsızlık' mücadelesi olmuştur. Dolayısıyla, Türk delegelerinin Lozan'da sergiledikleri tavır; halkı olan, haklılığını bileğinin gücüyle kazanmış, ödün vermeyen, üstelik de karşısındakilerin önünde merhamet dilemeyen insan tipine özgüydü. Böylece 'eşitlik' ilkesine titizlikle uyulmuş oluyor, hatta konferans süresinde ortaya konulan protokollerde ve bazı özel girişimlerde, sözlerde ve hareketlerde İsmet Paşa karşısındakilerden geri kalmamak için, son derece ihtiyatlı bir tavır sergilemişti. Aşında bu durum, yeni Türkiye'nin gelecekteki fiili ve hukukî statüsü için de son derece önemliydi. Bu statü, Misâk-ı Millî'nin yukarıda değinilen maddesinde olduğu gibi, her türlü engelleyici

²⁴ A. g. e., s. 72.

²⁵ Mehmet Gönlübol, C. Sar, a. g. e., s. 9.

unsurun kaldırıldığı yeni oluşumu ifade etmekteydi. Böylece onurlu, diğer devletlere karşı eşit, değerlerine ve haklarına sahip çıkabilen bir Türkiye ideâli esas alınmaktaydı.

İşte İsmet Paşa, sözü edilen bu hususları dikkate alarak, konuşma ve tavırlarından siyasal, sosyal, ekonomik konulara özenle yaklaşmış ve genç Türkiye'ye yakışan ve yaraşan yeni imajı pek güzel çizebilmiştir. O'nun Türkiye'yi temsil etmek sıfatıyla dünya devletlerinin Türkiye'yi hukukî ve fiilî kabulünde, gelecekte nasıl bir Türkiye göreceklelerinin de cevabı verilmiştir. Yani, hukukî ve fiilî olarak kabul edilen Türkiye, Türkler'in medenî vasıflarına uygun, ama eski idarelerin diplomasi sahasında sergiledikleri imaja hiç benzemeyen niteliklere sahip olarak dünya karşısına çıkmıştır.

İsmet Paşa bu konulara o kadar çok hassasiyet göstermiştir ki; o zamana değin Osmanlı Devleti'nin idarecilerini karşılarında görmeye alışkın olan batılılar, İsmet Paşa'nın bu hassasiyetine hem şaşırılmışlar, hem de sonunda bunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Çünkü İsmet Paşa, dikte eden değil, konularını derinlemesine irdeleyen, üstelik de ısrarla karşı koyabilen, haklarına sahip çıkabilen bir tavır sergilemiştir. Örneğin; İsmet Paşa Lozan'a ulaştığı zaman, diğer devletler delegelerinin gecikmesi yüzünden konferansın gecikeceğini öğrenmiş, bunun üzerine müttefik devletler dışişleri bakanlarına gönderdiği bir notada; "sülhün tehiri Türk Milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve bertaraf edilmesi münhâsıran bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik neticeler doğuracak bir mahiyette olduğunu benimle birlikte zât-ı âlileri de taktir edecektir" diyordu²⁶. Ali Naci Karacan'ın da belirttiği gibi, bu belge kısa, fakat anlamı açık bir tarihsel belgeydi. Türkiye ilk defa olarak büyük devletlerle aynı tempo üzerinde konuşmaya başlıyor; "Konferansa çağırdınız, geldik, fakat meydanda yoksunuz" demek istiyordu²⁷. Bu durum, yeni Türkiye Devleti'ni kuran büyük insanların gurur duyabilecekleri en hassas konudur. Gerçekten de İsmet Paşa, bu tavrın örneklerini en güzel yanlarıyla konferans süresince ortaya koymuştur. Örneğin, konferans salonuna diğer devlet delegelerinden sonra girerek, protokol konusunda bir üstünlük ortaya koymuştur. Yine ilk günkü toplantıda, İngiliz başdelegesi Lord Curzo'un konuşma yapması üzerine, Türkiye'yi temsilen ikinci plânda kalmak istemeyen İsmet Paşa da bir nutuk vermişti. Üstelik İsmet Paşa, Lord Curzon'un bir konuşma yapacağı-

²⁶ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 79.

²⁷ *A.g.e.*, s. 80.

ni, konferansın toplanmış olduğu 20 Kasım günü öğrenmişti. O da bir nutuk vermeye karar verdi. Gündem önceden hazırlanmış olduğundan, bu işlerle sorumlu Poincare bundan vazgeçmesini İsmet Paşa'dan rica etmiş, İsmet Paşa'nın Poincare'ye cevabı şu olmuşt: "Lord Curzon vazgeçsin, o zaman ben de vazgeçerim"²⁸.

O zamana değin, müzakerelerde bulunmak için yabancı delegelerle temasa geçen Osmanlı delegelerinin merhamet dilenen ve kendilerine acındırmaya çalışan durumunu bilen Poincare'nin bu haklı, ısrarlı ve kararlı cevap karşısında, düştüğü şaşkınlığın büyük olduğu kuşkusuzdur. İsmet Paşa'nın konuşmasının içeriği de, bu şaşkınlığı artırmıştır. Bu durum, Lord Curzon ile, İsmet Paşa'nın yapmış olduğu konuşmaların karşılaştırılması sonucu, belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. İsmet Paşa, Lord Curzon'un içerikten yoksun açılış konuşması karşısında, Türk tarafının haksızlığa uğraması üzerine, bu haksızlığı ortadan kaldırmak için ne gibi fedakârlıklar içerisine girdiği noktalarına değinmiştir. Curzon'un konuşması, konferansın toplandığı yer olan İsviçre'nin yüksek dağlarla çevrili ve barış içindeki topraklarını korumak için, kahraman isviçre çocuklarını övmekle geçmiş ve sonunda da tarafların anlaşmaya ve barışa yönelik duygularına seslenmekle bitmişti. İsmet Paşa ise, O'nun konuşmayacağını sanan kişilerin şaşkın bakışları arasında; Wilson ilkelerine inanan ve buna uymak isteyen Türk milletinin, barışın nimetlerinden her zaman yoksun bırakıldığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu: "O tarihten buyana hak ve adalet elde etmek için ara vermeden yaptığı barış girişimlerinin yetersizliğini ve hiç bir şeye yaramadığını görerek ve artık hiç bir kurtuluş umudu kalmadığını anlayarak, varlığını korumayı ve maddî ve manevî kendi kaynaklarıyla bağımsızlığını kazanmayı başarmıştır. Türk Ulusu bu yolda, pek çok acılara katlanmış, sayısız fedâkarlıklara rıza göstermiştir. Özgür uluslar, bütün bunlara içten bir yakınlık ve anlayış duygusuyla tanık olmuşlardır. Kadın ve çocuk, her yaşta ve her durumdaki Türkler, bu savunma savaşına katılmışlardır...Gerek bu saldırılara ve acılara, gerekse hiç bir askerî zorunluluk olmaksızın, Türkiye topraklarının en zengin ve en bakımlı parçalarında, yoketmekten başka bir şey düşünmeyerek, sistemli bir şekilde yapılmış yakıp-yıkmalara tek bir özür bulunamaz...Halâ bu dakikada bile, bir milyondan çok masum Türk'ün, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmezsiz, başıboş dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk Ulusu, insan gücünü aşan bu fedakârlıklara katlanmakla, uygar insanlık

²⁸ A.g.e., s. 102.

İNİNDE, köklü bir yaşama gücüne sahip olanlara özgü olan varlık ve bağımsızlık haklarıyla, barış, huzur ve çalışkanlık unsuru olarak, büyük bir yer kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kesin amacı, bu yeri korumak ve güçlendirmektir..."²⁹.

İsmet Paşa; "Efendiler, çok ıstırap çektik, çok kan akıttık, bütün medenî milletler gibi hürriyet ve istiklâl istiyoruz", diyordu³⁰. Lord Curzon, nutkun devamınca oturduğu iskemleden dikkatle, saygıyla dinlemiş, İsmet Paşa nutkunu bitirdiğinde de alkışlamıştı. Venizelos tamamen şaşırmış, Karaca'nın belirttiği gibi, nutuktaki ithamların canlı bir anıtı halini almıştı. Delegeler arasında görünen hareketler, heyecanlarını saklayamamanın açık delili idi³¹. Bu ilk gün, konferansta kendi yerini belirlemek veya başkalarına bağımlı durumdan ilk adımda sıyrılmak bakımından, tam bir başarı içinde geçmişti. Başarı şu noktada idi ki, o tarihe kadar hep bir taraflı toplanmaya alışmış olan Avrupa barış konferanslarında, bu sefer ikinci bir tarafın da varlığı ortaya konulmuş oluyordu. İsmet Paşa müttetiklerle; "eşit haklara sahip devletler olarak konuşacağız, üstünlük kabul etmiyoruz"³². Mesajını, bu konuşmasıyla vermiş oldu.

Türk tarafı, bu ısrarlı ve kararlı tutumunu, barış görüşmeleri süresince sürdürmüştür. Bir ara kesintiye uğramasına karşın, arzulanmış barış anlaşması, ortak metnin 24 Temmuz 1923'te imzalanmasıyla sağlanabilmiştir. Musul, Hatay ve Boğazlar sorununun sonradan çözümlenmesine karşın, Türkler onurlu bir sonuca varabilmişlerdir. Adli, mali ve iktisadi sınırlandırmalar kaldırılmış, işgal altındaki siyasal sınırlar içindeki yurt topraklarının hukuki yönden elde edilmesi sağlanmış; böylece yabancı devletler, Türkiye'yi yeni nitelikleriyle ve tam bağımsız hususlarıyla zorunlu olarak tanımak ve bunu da hukukî olarak tescil etmek mecburiyetinde kalmışlardır³³.

İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra, Neue Zürcher Zeitung'un muhabiri olan Du Bois'e şunları söylemiştir: "Biraz önce imzalanan anlaşma bana tam bir huzur verdi. Çünkü yirmi

²⁹ Her iki konuşma için de bkz: *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar-Belgeler*, (Çev: Seha L. Meray), T.I, C.I, K.I, Ankara, 1969, ss. 3-4.

³⁰ Ali Naci Karacan, *a.g.e.*, s. 104.

³¹ *A.g.e.*, s. 104.

³² *a.g.e.*, ss. 105-106.

³³ Anlaşmanın tam metni için bkz: İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, C.I, TTK yay., Ankara, s. 10.

yıldan beri harp halinde olan Türkiye'ye sulhün paha biçilmez nimetlerini getirmektedir. Evvelce yabancı ülkeler köhneleşmiş anlaşmalara dayanarak sık sık işlerimize karışmaktaydılar. Bütün diğer bağımsız milletler gibi, kendimizi yönetmek hakkına sahip olduğumuza inanıyoruz ve anlaşma bizim tam millî bağımsızlığımızı teminat altına almaktadır. Bu bize en büyük mutluluğu vermektedir"³⁴. Sözkonusu anlaşma ile ilgili olarak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesi ise şu olmuştur: "Bu anlaşma, Türk Milleti adına asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastin inhidamını ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsâli görülmemiş bir siyâsî zafer eseridir"³⁵.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Lozan Antlaşması, genç Türkiye Devleti'nin, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türk milletinin, hem Osmanlı Devleti'ne ve onun prensiplerine, hem de Osmanlı Devleti ile işbirliği içine girmiş olan İtilâf Devletleri'ne karşı, hukukî olarak elde ettiği ve bunu da siyasal bir belge ile tescil ettirdiği bir anlaşmadır. Burada özel bir ilgi ve önemle üzerinde durulması gereken şey de, Türkiye'nin bunu yaparken, Osmanlı Devleti'nin devlet felsefesi, devlet yapısı ve amaçlarından bütünüyle farklı, önemli bir değişimi gerçekleştirerek, uygar dünyanın geçerli prensipler olarak benimsemiş olduğu yeni değerleri kazandığıdır. Bu kazanılan özellikler; millî devlet, millî egemenlik, millî ülkü v.b. değerlerdir. Dolayısıyla Lozan Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında yaşayan Türkler'in işgâle uğramış topraklarını kurtarmaları sonucunda imzaladıkları barış anlaşmasıdır, diye yapılacak bir değerlendirme eksik olacaktır. Bu anlaşma, sadece bununla ifade edilemez. Batılı Devletler, gerçekten Türkler'in fiili olarak elde ettikleri başarıları tanımışlar ve sonuçlarını kabul etmişlerdir; ama aynı zamanda, tam bağımsızlığı, diğer devletlerle eşitliği, çağdaşlaşmayı benimsemiş, bunu da daha sonraki aşamalarda Atatürk İlkeleri diye anılan altı ilke ile ve Atatürk'ün muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle söylemiş olduğu vecizelerle (örneğin Yurtta Barış Dünyada Barış gibi) sistemleştirmiş olan; Osmanlı Devleti'ne hiç bir yönden benzemeyen, yeni nitelikleriyle benimsemiş ve tescil etmişlerdir.

³⁴ Nejat Göyünç, *Sévres'den Lausanne'a*, *Belleten*, sayı: 183 (Temmuz 1982), ss. 560-561.

³⁵ *Nutuk*, C.II, s. 767.